

УДК 371.83:930.85(477.43-212)“1920/1923”

Г.Г.Кучеров

Русько-Фільварецька “Просвіта” та досвід її роботи

У статті розглядається процес становлення, діяльності і ліквідації Русько-Фільварецької “Просвіти” у 1920–1923 рр.

Ключові слова: Русько-Фільварецька “Просвіта”, діяльність, товариство, осередок.

Вагомий внесок у процес формування самосвідомості українського народу зробила громадська організація “Просвіта”. Із відомих причин тема просвітницького руху в Україні початку ХХ ст. протягом багатьох десятиліть була практично закритою для широкого загалу. Змістовно історію “Просвіт” висвітлили у своїх роботах сучасні дослідники. Варто відзначити праці А.Середяк [1], О.В.Лисенка [2], Л.І.Євселевського [3], С.Я. Фарини [3], О.М.Германа [4], Л.В.Кравчука [5], С.А.Масюк [6], Т.С.Осташко [7], О.В.Малюти [8], В.С.Лозового [9], В.А.Нестеренка [10] та інших. Об’єктом уваги сучасних істориків стали переважно великі просвітницькі осередки. Це і зрозуміло, адже більшість відомих архівних матеріалів, історичних документів містять інформацію саме про такі “Просвіти”. У той же час низові організації, як-то: сільські, волосні, приміські – залишилися поза увагою. Відтак метою нашої публікації є дослідження діяльності Русько-Фільварецької “Просвіти”, яка функціонувала у передмісті м.Кам’янець-Подільського.

Слабкість влади більшовиків в Україні на початку 20-х років, до певних меж непопулярність в масах спричинили її відповідну політику. Радянський режим не лише задекларував своє шанобливе ставлення до української мови й культурних установ, а й спочатку дотримувався цього на практиці, що мусили визнати навіть його опоненти. Зокрема, прем’єр-міністр УНР І.Мазепа писав у листі до С.Петлюри на початку лютого 1920 р.: “Щодо української культури взагалі, то більшовики додержуються фактичного її визнання і про переслідування ними українських культурних установ або української мови цей рік не чути” [11, арк. 10]. Так само радянська влада ставилася до діяльності “Просвіт”. Вона навіть ініціювала їх створення. Крім того, держава поступово переводила зареєстровані осередки на державне фінансування. Більшовики планували використовувати “Просвіти” у своїх цілях, зокрема, поширювати соціалістичні ідеї серед мас.

У контексті радянської політики доречним було прагнення мешканців Руських Фільварків створити новий культурний осередок, який би давав усім бажаним можливість розвиватися духовно. Ідея заснування “Просвіти” виникла у середовищі місцевої молоді, проте через утиски з боку польської адміністрації у 1920 р. вона тривалий час не знаходила реалізації [12, с. 2]. І лише після ліквідації польської адміністрації у Кам’янець-Подільському 16 серпня 1920 р. були скликані загальні збори членів-фундаторів товариства,

де обговорили питання про вибори тимчасової ради “Просвіти”. У ході відкритого голосування одноголосно було обрано тимчасово виконуючого обов’язки голови ради П.Я.Невідничого, скарбником – Л.І.Чернятинського, секретарем – О.С.Шевцова. Витяг з протоколу зібрання та відповідна заява були надіслані до підвідділу позашкільної освіти при Кам’янецькому ревкомі 20 серпня 1920 р. [13, арк. 18].

Після тривалого листування засновників товариства, як стверджував часопис “Село”, відділ народівити погодився зареєструвати її [12, с. 2]. Вже 4 вересня 1920 р. було видано посвідчення цього відділу, яке підтверджувало факт реєстрації товариства. З цього часу можна було проводити роботу на законних підставах. Дивним є той факт, що зазначене товариство було зареєстровано двічі: 4 вересня і 10 грудня 1920 р. [14, арк. 37].

Серед фундаторів товариства були Семен Шевцов, Олександр Семенович Шевцов, Петро Якович Невідничий, Володимир Данилович, Микола Іванович Піонтковський, Микола Микитович Пізюк, Лука Іванович Чернятинський [13, арк. 17]. Як зазначала С.Ф.Русова, 80% населення України було неписьменним [15, арк. 9]. Тому “Просвіти” Подільської губернії розпочинали свою роботу, як правило, зі створення невеликої бібліотеки-читальні або книгозбірні. Так, члену ради товариства П.Невідничому було доручено організувати бібліотеку-читальню на Руських Фільварках. Допомогти йому у цій справі мали вчителі місцевої школи.

На 19 вересня 1920 р. призначили урочисте відкриття “Просвіти”, куди запросили представників адміністрації та освітньо-просвітницьких організацій: місцевого університету, Шевченківського театру, “Просвіти” с.Підзамче тощо. Відразу товариство розпочало досить активну роботу. Так, уже, 26 вересня з лекцією на тему “Михайло Драгоманов і його значіння для українського громадянства” виступила С.Ф.Русова. Наступного дня під керівництвом Олександрович провели дитячий ранок з виставою для малечі Руських Фільварків [12, с. 2].

Актуальним для просвітян був розмір членських внесків. Як правило, “Просвіти” Подільської губернії визначали фіксований розмір внеску, а хто бажав, міг платити і більше. Відповідно до статуту русько-фільварецького товариства, членський внесок просвітянина у розмірі 1000 крб. давав йому право вважатися довічним членом осередку. Той, хто вчасно не сплатив внесок (до 1 числа кожного місяця), виключався зі складу “Просвіти” [13, арк. 11].

Велике значення для плідної роботи товариства мало узгодження прав та обов’язків просвітян, регламентація роботи ради “Просвіти”. Від налагодженої системи керівництва залежала ефективність діяльності товариства. Так, у статуті зазначалося, що членами ради можуть бути особи не молодші 21 року. Вони вибирали з-поміж себе голову осередку, його заступника, скарбника, писаря, а також розподіляли між собою обов’язки. Рада збиралася на засідання один-два рази на тиждень на вимогу голови або його заступника [13, арк. 15].

Наприкінці 1920 р. осередок нараховував вже близько 100 членів. Для найбільшої ефективності і продуктивності просвітницької роботи були засновані літературно-наукова, хорова та театральна секції. З початку утворення “Просвіти” було здійснено постановку двох вистав, організовано один концерт, прочитано 4 лекції: “Надземні та підземні багатства України”, “Як робиться мило”, “Пласт”, “Життя та діяльність Драгоманова”, проведено дві екскурсії до місцевого музею та фортеці, 4 дитячих ранки. Крім того, проводилися лекції з письменства. Читати лекції запрошувалися професори університету. Усі зазначені заходи відбувалися у приміщенні школи або у спеціально орендованому товариством приміщенні. На майбутнє просвітяни планували відкрити технічну і музичну секції, а також дитячий садок [14, арк. 32].

Просвітяни змушені були винаймати приміщення, у якому містилася бібліотека з читальню, а також проводилися репетиції до вистав та концертів, здійснювала роботу літературно-наукова секція [14, арк. 32]. Але цей варіант влаштував керівництво осередку тимчасово. Відповідно до статуту, для будівництва свого приміщення товариство від часу заснування створило особливий фонд, кошти якого не могли бути витрачені на інші цілі [13, арк. 10].

На жаль, більш плідній роботі осередку перешкоджали об’єктивні обставини. По-перше, подорожчало паливо, освітлення потребувало значних додаткових коштів, яких просвітяни не мали, а прибутки від вистав та концертів були невеликі. Відтак осередок випишував лише три примірники місцевого часопису “Вісти”, не міг поновити зіпсовані декорації та придбати нові, закупити музичні інструменти, меблі. До того ж, “Просвіта” вносила орендну плату за приміщення. По-друге, бракувало працівників, відданих своїй справі. Адже за свою працю просвітяни ніяких коштів не отримували і здійснювали її на громадських засадах. Виняток становила Марія Недоборовська, яка отримувала 2000 крб. на місяць за прибирання приміщення товариства [14, арк. 32, 36].

Не всі члени Русько-Фільварецької “Просвіти” дотримувалися дисципліни, високої культури поведінки, що не додавало їм авторитету серед населення. Так, член ради осередку С.Якимович опублікував на шпальтах газети “Вісти” лист, в якому дав свою оцінку 3-х місячної роботи просвітян. Зокрема, він зазначив, що спочатку праця просувалася непогано. До роботи були залучені найкращі лекторські сили. Трохи згодом просвітяни зосередили свою увагу на танцях і флірті та “махнули рукою на своє культурно-освітнє завдання”. Проти такого пасивного ставлення до роботи і виступив автор листа. У відповідь на це рада “Просвіти” написала об’яву такого змісту: “Увага – забороняється. 1. Плювати, кидати окурки на підлогу в помешканні “Просвіти”. 2. Знаходитися в шапках і картузах. 3. Дерти на цигарки газети. 4. Скакати, тупати ногами і взагалі валяти дурня. 5. Перешкоджати провадженню репетицій балачками, сміхом і т. ин. 6. Курити під час репітіцій і зборів. 7. Брати без дозволу книжки”.

Як показали наступні події, атмосфера в осередку була нестабільною. Стало відомо, що один із членів ради товариства, який мав вищу освіту 17 грудня 1920 р. з’явився у нетверезому стані у приміщення “Просвіти”, почав

чіплятися до просвітянок, що призвело до скандалу. Для більшості присутніх це була розвага, на яку “варто” було подивитися. У відповідь на вимогу С.Якимовича та інших просвітян обговорити цей факт, рада 24 грудня не засудила його. Зважаючи на цілковиту байдужість керівництва, С.Якимович заявив про вихід з правління, пояснивши це низьким рівнем вихованості просвітян [16, с. 2]. Редакція “Вістей” вирішила звернутися до відділу народної освіти з пропозицією негайно переорганізувати всі ті просвітницькі товариства, які є “балаганами для флірту й п’яних виступів, і звичайно, що крім шкоди, нічого для трудового народу не приносять” [17, с. 2].

Незважаючи на зазначені негаразди, товариство продовжувало свою роботу. Під час Різдваєних свят була організована вечірка зі співами та декламацією, відбулася вистава-комедія “Оксана” за М.Гоголем, на кошти відділу народівіти та осередку у приміщенні “Просвіти” було проведено новорічне свято для дітей у садку та клубі при товаристві, концерт-вечірку, під час якої виступили представник відділу народівіти Созанський та інші, заходами відділу народівіти на базі товариства професор ІНО Пилип Клименко прочитав лекцію на тему “Історія України”. Проведенню зазначених заходів передувала серйозна копітка робота літературно-наукової, бібліотечної, технічної, хорової та театральної секцій [14, арк. 3-4].

Діяльність товариства контролювали місцеві радянські чиновники. На будь-який захід потрібен був дозвіл, зокрема і для скликання загальних зборів [14, арк. 30]. 21 січня 1921 р. рада товариства на своєму засіданні ухвалила рішення: заснувати на базі осередку читальню, відкрити школу для дорослих і розпочати до неї запис осіб, які бажали навчатися грамоті. Планувалося, що читальня буде відкрита щонеділі з 12.00 до 17.00 години і щовівторка та четверга – з 16.00 до 19.00. Для забезпечення читальні газетами, літературою, газом (для освітлення) рада товариства надіслала до відділу народівіти прохання про допомогу. Бібліотечна та технічна секції зобов’язані були у зазначені дні надавати завідувачу бібліотекою вартових для читальні [14, арк. 4-6].

На жаль, товариство мало серйозні фінансові проблеми. Однак допомоги з боку місцевих органів влади воно не отримувало. Це суттєво заважало здійснювати свою діяльність. Так, щоб створити музичну групу потрібні були відповідні інструменти, меблі. Проте для їх придбання не було коштів. Більшість подільських “Просвіт” у цей час безкоштовно давали селянам читати книжки. Однак окремі товариства, через свій важкий фінансовий стан змушені були брати плату за користування послугами бібліотек. Дане питання розглядалося на загальних зборах і Русько-Фільварецької “Просвіти” 6 лютого 1922 р. Було ухвалено рішення про те, що за користування книжками кожний читач повинен вносити 1 тис. крб. на місяць, а замість грошової застави вносити книжку, яка поступала у користування читачів бібліотеки товариства [18, арк. 21].

У 1922 р. просвітяни не могли сплатити 10-відсоткового податку (1 млн. 658 тис. руб.) на користь голодуючого населення через скорочення членів товариства до 40 осіб. Влітку виникли негаразди в театральній секції: просвітяни

майже не відвідували репетиції. А хорова та літературна секції взагалі не працювали. Керівник осередку О.Шевцов на це не реагував. Тому на загальних зборах його роботу оцінили як незадовільну. Він і ще двоє членів ради склали свої повноваження [18, арк. 202], проте це не поліпшило стану справ.

У 1923 р. “Просвіти” перетворювалися на селянські будинки (сельбуди). Але і за таких умов осередок знаходив можливості працювати. У Державному архіві Хмельницької області зберігається звернення осередку до влади із проханням провести вечір виключно для членів товариства та їх родин за такою програмою: “Інтернаціонал”, “Вічний революціонер”, “Коло млина коло броду”, “Дивлюсь я на небо”, “Заповіт”. Дозвіл був виданий і на проведення вистави [19, арк. 40, 42, 68]. Але це не врятувало Русько-Фільварецьку “Просвіту” від реформування, і того ж року її перетворили на сельбуд. Попри таку доленосну зміну, вже колишні її члени впродовж півроку продовжували пропагувати національні ідеї, ігноруючи соціалістичні. Але підчинитися владі все-таки довелося: був відкритий Ленінський куток, створений осередок ЛКСМУ, організований струнний оркестр, активно почали працювати співочий, літературний та драматичний гуртки [20, с. 4].

Отже, впродовж 1920–1923 рр. спостерігалось становлення і порівняно активна діяльність Русько-Фільварецької “Просвіти”. Попри важкі умови, вона здобувала заслужену популярність серед місцевих мешканців. Одними із головних напрямків у діяльності товариства були театральні заходи і літературні вечори. Ліквідація просвітницького осередку в 1923 р. пов’язана із утвердженням радянського режиму в регіоні, спробою подолати національний світогляд українців.

Примітки:

1. Середяк, А. Товариство “Просвіта” в період першої світової війни, визвольних змагань українського народу і їх поразки (1914–1928) / А. Середяк // Нарис історії “Просвіти”. – Львів. – Краків. – Париж: Просвіта, 1993. – С.42-52; Середяк, А. Товариство “Просвіта” за межами Галичини / А. Середяк // Нарис історії “Просвіти”. – Львів; Краків; Париж: Просвіта, 1993. - С. 64-74.

2. Лисенко, О. В. “Просвіти” у суспільно-політичному і культурному житті Наддніпрянської України (1905–1916 рр.): дис. ... канд. іст. наук / Лисенко Олександр Васильович. – К., 1998. – 169 с.

3. Євселевський, Л. І. “Просвіта” в Наддніпрянській Україні: історичний нарис / Л. І. Євселевський, С. Я. Фарина. – К.: Всеукраїнське товариство “Просвіта” ім. Тараса Шевченка, 1993. – 128 с.; Фарина, С. Я. Роль “Просвіт” в українському національно-культурному русі на початку ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук / Фарина Сергій Якович. – Кременчук, 1993. – 233 с.

4. Герман, О. М. Діяльність товариства “Просвіта” на Поділлі наприкінці ХІХ і в першій половині ХХ століття: дис. ... канд. іст. наук / Герман Олег Михайлович. – Чернівці, 1995. – 228 с.

5. Кравчук, Л. В. Культуротворча діяльність та просвітницький рух в період Української державності 1917–1920 рр.: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Л. В. Кравчук // Чернівці, 1996. – 23 с.

6. Масюк, С. О. Діяльність товариств “Просвіта” в Україні (березень 1917–1920 рр.): дис. ... канд. іст. наук / Масюк Світлана Олександрівна. – К., 1997. – 143 с.

7. Осташко, Т. Товариство “Просвіта” – осередки українського національно-освітнього руху за доби Центральної Ради / Т. Осташко // Центральна Рада і український державотворчий процес (до 80-річчя створення Центральної Ради): Матеріали наук. конф., 20 березня 1997 р. / В. А. Смолій (ред.), НАН України, Ін-т історії України. – К., 1997. – Ч. 2. – С. 272-280.

8. Малюта, О. В. Шляхи, політич. кров’ю. Про діяльність осередків подільського товариства “Просвіта” в першій половині ХХ століття / О. В. Малюта // “Просвіта”: історія та сучасність (1868–1998): зб. матеріалів та документів, присвячених 130-річчю ВУТ “Просвіта” ім. Тараса Шевченка / [упоряд., ред. В. Герман]. – К.: “Просвіта”; “Веселка”, 1998. – С. 329-332.; Малюта, О. В. “Просвіта” у формуванні державницького потенціалу українського народу (друга половина ХІХ – перша чверть ХХ ст.): автореф. дис. ... канд. іст. наук / Малюта О. В. – К., 2005. – 20 с.

9. Лозовий, В. “Просвіта” на Поділлі в добу національно-визвольних змагань (1917–1920 рр.) / В. Лозовий, В. Нестеренко // Просвітницький рух на Поділлі (1906–1923 рр.). До 90-річчя Подільської “Просвіти”. – Кам’янець-Подільський: Кам’янець-Подільське міське тов-во “Просвіта”; Історико-культурологічне Подільське брат-во, 1996. – С. 28-40.

10. Нестеренко, В. А. Діяльність товариства “Просвіта” на початку 20-х років на Поділлі / В. А. Нестеренко // Поділля і Волинь у контексті історії українського національного відродження: Науковий збірник, присвячений 400-річчю від дня народження Богдана Хмельницького (Ред. кол.: Баженов Л. В. (відп. ред.), Баженова С. Е., Винокур І. С., Костриця М. Ю. та ін.). – Кам’янець-Подільський: Доля, 1995. – С. 158-160.

11. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (далі – ЦДАВО України), ф. 3809, оп. 2, спр. 9.

12. Місцеве життя // Слово (м. Кам’янець-Подільський). – 1 жовтня. – Ч. 3.

13. Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО), ф. р.-1128, оп. 1, спр. 53, 41 арк.

14. ДАХМО, ф. р.-6, оп. 1, спр. 151, 65 арк.

15. ЦДАВО України, ф. 2201, оп. 2, спр. 372, 21 арк.

16. Чому я вийшов із складу Русько-Фільварецької “Просвіти” // Вісти (м. Кам’янець-Подільський). – 1920. – № 27. – 28 грудня.

17. Редакція // Вісти (м. Кам’янець-Подільський). – 1920. – № 27. – 28 грудня.

18. ДАХМО, ф. р.-6, оп. 1, спр. 163, 365 арк.

19. ДАХМО, ф. р. 6, оп. 1, спр. 169, 120 арк.

20. Сельбуд на Руських Фільварках // Червоний кордон (м. Кам’янець-Подільський). – 1924. – 4 вересня. – Ч. 37.

Резюме

В статтє рассматривается процесс становления, деятельности и ликвидации Русско-Фильварецкой “Просвиты” в 1920–1923 гг.

Ключевые слова: Русско-Фильварецкая “Просвита”, деятельность, общество, ячейка.